
Miran Pavlin: Ljubljana 1941 : pričevanja fotoreporterja. Modrijan, Ljubljana 2004, 262 strani, ilustr.

S fotografskim arhivom Mirana Pavlina, ki obsega okoli 2000 črnobelih fotografij, sem se seznanil med leti 1988 do 1990, ko sem kot kustos v fototeki Muzeja novejšje zgodovine Slovenije med ostalim skrbel tudi za preslikavo njegovih fotografij in za vpis dokumentacije v inventarno knjigo in na kartoteke. Pavlinove fotografije z natančnimi opisi so me s svojo sporočilnostjo takoj prevzele, saj se je pred mano začelo odvijati fotografsko pričevanje o dogodkih in življenju ljudi pred in med okupacijo Ljubljane in t. i. Ljubljanski pokrajini v letih 1940-1944. Dozorelo je spoznanje, da bi bilo koristno njegov izjemni medvojni fotografski opus predstaviti strokovni javnosti. Ko sem ga leta 1994 srečal in spoznal v fototeki, sem izkoristil priložnost in ga prvič javno predstavil kot fotografskega kronista okupirane Ljubljane v reviji *Argo* leta 1995. Po tej objavi sva stkala prijateljske vezi, tako da sem lahko vedno bolj spoznaval njegovo fotografsko pot in njegovo vsestranskost. Zato sem v reviji *Fotografija* leta 2001 objavil poglobljen intervju z njim z naslovom "Miran Pavlin, fotografski kronist". V intervjuju sem celostno predstavil njegovo življenjsko pot s poudarkom na njegovi medvojni fotoreporterski dejavnosti.

Pred poročilom o knjigi Mirana Pavlina *Ljubljana 1941: pričevanje fotoreporterja*, velja avtorja celostno predstaviti in opisati njegovo fotografsko dejavnost od leta 1931 do konca leta 1941, s poudarkom na pred okupacijo in v prvem letu okupacije Ljubljane. Gre namreč za najpomembnejšega fotografskega kronista okupirane Ljubljane.

Miran Pavlin, inženir kemije, fotokronist, šolnik in publicist, se je rodil 21. septembra 1920 v Ljubljani, na Mestnem trgu 24 v hiši, ki so jo v njegovi mladosti imenovali "Souvanova hiša". Njegov oče Josip, inženir, je bil po končani 2. svetovni vojni profesor v Trstu, mati pa je bila Tržačanka Vanda Vincenčič. Miran se je šolal v Ljubljani, maturiral leta 1939, diplomiral pa iz kemije leta 1944. Med okupacijo 1941-1944 je bil zunanji sodelavec časopisa *Jutro*, kjer je fotodokumentiral življenje in dogodke med italijansko in nemško okupacijo Ljubljane in okolice. Leta 1944 je bil prisilno mobiliziran v nemško delovno organizacijo *Todt*. Konec vojne je dočakal v osvobojeni Gorici.

Po končani 2. svetovni vojni v Sloveniji ni dobil dela, zato je v Trstu začel v slovenskih srednjih šolah poučevati blagoznanstvo, fiziko in matematiko, obenem pa je kot dopisnik tržaškega radia napisal številne likovne kritike in predavanja iz zgodovine umetnosti (Trst, Ljubljana, Benetke) in kinematografije (festival Benetke, Pulj). Leta 1960 in 1961 je v Pulju fotografiral filmske lepoticke za revijo *Arena* in *Globus* iz Zagreba. Napisal je tudi veliko kritik in prispevkov s fotografijami za *Tovariš*, *ITD*, *Telex*... Leta 1961 se je iz Trsta preselil v Torino, kjer je doktoriral iz industrijske kemije in do upokojitve delal kot strokovnjak v *Fiatu*.

Zase pravi, da skorajda ni stvari, ki ga ne bi zanimala. V mladosti se je ukvarjal s številnimi dejavnostmi. Že s 14 leti je imel svoje lutkovno gledališče "Gašperček"; pri Aeroklubu Ljubljana je izdeloval jadralna letala in modele; z Društvom za raziskovanje jam je kot jamar meril in izdeloval načrte raznih jam in brezen...

Najbolj ga je pritegnila in notranje bogatila fotografija. Že v mladosti ga je najbolj zanimala dokumentarna fotografija. Tako je že od leta 1933 natančno spremljal številne dogodke. Upravičeno ga lahko štejemo za pomembnega urbanega kronista oziroma fotodokumentalista Ljubljane, Trsta, Gorice, Kranja, Škofje Loke, Portoroža, Splita, Dubrovnika ter Kotorja. Poleg urbane fotografije se je ukvarjal še z jamarsko, šolsko, pokrajinsko, novinarsko, medvojno (ilegalno) in umetniško fotografijo. Zadnja leta se ukvarja z barvnimi diapozitivi (umetniška, pokrajinska fotografija mest, zgodovinsko turističnih zanimivosti, utripa življenja na ulicah...), ki jim pri predvajanjih doda ustrezno zvočno podlago: Trst, Piemont, Mont Blanc, Skandinavija, Buje, Piran, Portorož ... Zase pravi, da ni umetniški fotograf, temveč fotografski kronist, ki ima fotoaparata vedno s seboj, tako da kljub spoštljivim letom še danes vestno beleži dogodke in življenje za prihodnje rodove.

Pavlin je mnoge dejavnosti sistematično fotografiral in natančno opisal, tako da ima v lasti neprecenljiv fotoarhiv, ki je dragocen za novejšo slovensko zgodovino. Zato bi bilo resnično škoda, če ne bi (bo) njegovega celotnega arhiva odkupila država Slovenija oziroma Ministrstvo za kulturo, saj je pomemben pričevalec slovenske nacionalne zgodovine.

Že leta 1931 se je navdušil za fotografijo, ko je samoiniciativno posnel tudi nekaj spominskih družinskih fotografij. Oče ga je pri tem podpiral, saj mu je podaril svoj fotoaparata Icarette na meh 6x6 cm brez svetlomera. Ta fotoaparata je uporabljal do septembra 1940. Ni imel še 11 let, ko je izdelal prvo fotografijo Rutarjeve ulice v Ljubljani in jo opisal z naslednjimi tehničnimi podatki: Predmet: gornji del Rutarjeve ulice; Datum: poleti 1931; Dnevni čas: popoldne; Zaslonka: ...; Osvetlitev: 1/25; Oblačnost: sonce; Film: ... Pozneje so bili opisi popolnejši. Tako podrobno je opisoval do konca leta 1936. Pozneje je zabeležil samo predmet in datum; v posebnih primerih pa tudi uro posnetka.

Leta 1933 mu je uspelo posneti prve tehnično dovršene dokumentalistične fotografije različnih objektov in dogodkov, npr. nogometno igrišče ŠK Ilirija pri Pivovarni Union maja 1933, Aleksandrovo cesto junija 1933, 1. pokrajinski zlet Sokola Kraljevine Jugoslavije junija 1933, otvoritev Ljubljanskega letališča avgusta 1933... Pri tem je uporabljal, kot smo že omenili, fotoaparata brez svetlomera, zato je poleg časa, kraja in dogodka natančno opisal vse tehnične podrobnosti nastanka fotografije. Tako je poskušal brez uporabe svetlomera dobiti čim boljše osvetlitev posnetka.

Postal je tudi član fotokluba Ljubljana, ki je imel svoje prostore ob železnici blizu današnje Moderne galerije. S tečaji o fotografiji in fotografiranju je pridobil znanje in osnovo za fotografiranje. V fotoklubu je na projekciji prvič videl barvne diapozitive zlatih mozaikov bazilike sv. Marka v Benetkah, ki so ga s svojo lepoto prevzeli.

Do septembra 1940 se je tematsko ukvarjal z različnimi zvrstmi fotografije. Spremljal je rast, razvoj in spremembe mesta Ljubljane. Fotografiral je objekte, ki jih danes ni več; zanimiv dokument časa je naprimer pogled z Ajdovščine do pošte, kjer so še stare hiše, ki so jih pozneje porušili, dokumentiral je podiranje hiše za gradnjo palače zavarovalnice Slavija (danes Ministrstvo za notranje zadeve) septembra 1937... Demonstracije levičarjev na ljubljanski Univerzi 22. aprila 1940 je posnel tako, da je tekel pred policijo in obenem fotografiral. V tem obdobju je številčno najbolj zastopana pokrajinska fotografija: Pirniče, most čez Savo aprila 1935, Kamniške planine maja 1937, Ratitovec - Krekova koča januarja 1940 in še

bi lahko naštevali.

V začetku mu je denar za nakup fotomateriala dajal oče; pozneje si ga je zaslužil sam z inštrukcijami matematike. Filme, ki jim je potekel rok, mu je podaril neki trgovec. Zanimivo, da ima Pavlin do leta 1937 natančne podatke, katere filme je uporabljal pri fotografiranju; za leta 1937-1940 podatkov nima.

Poleg dokumentarne fotografije ga je zanimalo tudi novinarstvo, zato je v časopisih začel objavljati umetniške kritike. Leta 1940 je za Jutro napisal kratek kritičen članek o dogajanju v Ljubljani, ki so mu ga z veseljem objavili. Pred vojno in takoj po njenem začetku je samoiniciativno fotografiral demonstracije naprednih študentov pred Univerzo v Ljubljani 27. marca 1941, napredno mladino v Ljubljani, ki se je ob italijanskem napadu prostovoljno vključevala v Soško legijo in cestne in železniške mostove, ki jih je starojugoslovanska vojska med svojim umikom uničila. Začel je vse bolj sodelovati z Jutrom. Njihov fotoreporter Čoro Škodlar je ob italijanski okupaciji zapustil Jutro in nato kmalu odšel v partizane, kjer je postal pomemben organizator partizanske fotoreporterske službe, fotoreporter in snemalec.

V začetku okupacije aprila 1941 ga je Miran Pavlin zamenjal kot fotograf in honorarni dopisnik Jutra. 27. avgusta 1941 je dobil službeno legitimacijo Jutra. Uporabljati je začel fotoaparata Zeiss Tenax 24x24 mm brez svetlomera. Dobra in praktična lastnost novega fotoaparata je bila, da je na film lahko posnel do 50 posnetkov, kar mu je zelo koristilo pri natančni in obsežni dokumentaciji dogodkov in življenja v okupirani Ljubljani in njeni širši okolici v letih 1941-1944. Za zunanje posnetke je uporabljal film Agfa Isopan F, medtem ko je za posnetke v prostorih uporabljal bolj občutljiv film Agfa Isopan ISS.

Vprašati se je treba, kako je mogoče, da je Pavlin kljub pomanjkanju fotografskega materiala med okupacijo naredil toliko posnetkov? Kot zunanjemu sodelavcu Jutra mu ni bilo treba oddajati posnetih filmov v uredništvo, temveč jih je lahko nosil s seboj. Fotografiral je s svojim fotoaparatom in fotomaterialom. Zato si je že pred in med okupacijo napravil zalogo fotomateriala, ki ga je sam kupoval v Trstu, ali pa so mu ga prinesli njegovi znanci iz Trsta. V Gregorčičevi ulici, kjer je stanoval, si je uredil skrivni fotolaboratorij s povečevalnikom in shrambo za fotografski material. Službeno izkaznico Jutra in znanje italijanščine je velikokrat izkoristil za skrivne posnetke med okupacijo v Ljubljani.

Zelo impresivne so njegove fotografije, ki prikazujejo nastanek prvih oblik odpora; po zidovih Ljubljane so se namreč že julija pojavile črke "V" (Victory, Živela partizanska vojska), pozneje pa tudi kratice osvobodilne fronte (OF), ali pa bodeče ovire na Tromostovju, v Igriški ulici, ki jih je fotografiral tako, da je imel skrit fotoaparata pod plaščem in je fotografiral kar iz roke. Te fotografije ga označujejo kot hrabrega ilegalnega fotoreporterja, kajti ta zvrst fotografiranja je bila zaradi okupacije strogo prepovedana. Pavlin je te dogodke zavestno beležil predvsem zgodaj zjutraj, ali pa pozno popoldne, ko je bila svetloba za fotografiranje komaj zadostna. Ilegalci so šele v takšnih urah pisali svoje kratice in gesla, saj je bilo takšno početje podnevi skrajno nevarno. Po drugi strani so fašistične oblasti napise tudi takoj odstranile. Ravno tako so zanimivi posnetki prihoda italijanske okupacijske vojske aprila 1941 v Ljubljano, njenih parad, ne manjka pa tudi fotografij o posledicah, ki jih je okupacija povzročila (fašistične parole, odstranjevanje slovenskih napisov, poitalijančevanje imen ulic...). Pavlin je

za Jutro fotografiral po naročilu, v glavnem uradne dogodke (procesije, parade, pogrebe, otvoritve...), medtem ko je ostale dogodke fotografiral samoiniciativno. Dragocene so tudi fotografije življenja prebivalcev Ljubljane med okupacijo: raznih kulturnih prireditev (Opera, razstave v Jakopičevem paviljonu), športnih dogodkov (tekmovanja v plavanju v Iliriji, Ljubljani, kolesarska tekmovanja, lahka atletika), vsakdanjih dogodkov (vrvež na ljubljanski tržnici, razni sejmi, cerkvene procesije...). Najbolj živo mu je v spominu ostal dogodek, ko se je brez strahu, nepovabljen uspel vriniti na strogo zastraženi kolodvor, kamor se je z motornim vlakom pripeljal poveljnik 2. armade Vittorio Ambrosio, ki ga je fotografiral iz neposredne bližine. Včasih so mu film tudi zaplenili. Službeno je fotografiral pogreb nemškega vojaka, toda poleg službene fotografije so ga zanimali predvsem ljubljanski nemčurji, ki so šli za krsto; le ti so nato dosegli, da mu je film zaplenila italijanska policija. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je fotografiral tudi Rupnikove domobrance in nemške vojake.

Mirana Pavlina lahko prav zaradi njegove drznosti in pokončne držbe štejejo k odporniškim fotografom, čeprav je bil formalno honorarni fotoreporter legalnega dnevnika Jutro. Zaradi obsežnega opusa medvojnih dokumentiranih fotografij okupirane Ljubljane pa je tudi najpomembnejši fotokronist okupacije Ljubljane v letih 1941-1944, dokler ga niso prisilno mobilizirali v nemške delovne enote TODT.

Pavlinova knjiga *Ljubljana 1941 : pričevanje fotoreporterja*, ki je izšla pri založbi Modrijan, je logična nadgradnja njegovega predvojnega in medvojnega delovanja v Ljubljani 1941, ki pa se ne omejuje samo na njegovo fotoreportersko in pisno beleženje dogodkov pred več kot šestdesetimi leti, temveč svoje videnje medvojnih dogodkov primerja s takratnimi članki ljubljanskih časnikov in z dnevnikom vrhovnega poveljstva italijanskih oboroženih sil, ki je pred leti izšel v Italiji. Pri pisanju knjige, ki je zasnovana kot dnevnik od 1. januarja do 31. decembra 1941, je svoje podatke o medvojni okupaciji Ljubljane dopolnjeval še iz arhivov: Vilharjeve knjižnice in Pokrajinskega arhiva v Kopru, Piemontskega inštituta za zgodovino odporniškega gibanja in sodobne družbe v Torinu in Deželnega inštituta za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji in Julijski krajini v Trstu.

Pri Pavlinu je v ospredju svojstvena interpretacija medvojnega dogajanja. Njegov namen je bil napisati dogodke čim bolj realistično brez olepševanja. Besedilo dopolnjujejo neposredno in domišljene fotografije, ki v detajle prikazujejo trd in neizprosno vsakdan okupacije. Kljub temu njegovi komentarji dogodkov niso suhoparni, prav obratno, kljub nekoliko arhaičnemu jeziku so tekoči, jedrnat in na trenutke prav humoristični. Predvsem pri opisu predstavnikov predvojnih meščanskih političnih strank, ki so klečeplazili pred predstavniki italijanske (fašistične) okupacijske oblasti. Pred okupacijo so še prisegali neomajno zvestobo jugoslovanskemu kralju, po okupaciji pa so kot kameleoni barvo zamenjali svoje prepričanje in prisegali zvestobo dučjemu in italijanskemu kralju (npr. ban Natlačen, škof Rožman). Ta pretirana hlapčevska mentaliteta je presenetila celo Pavlina samega, saj si glede fašizma še zdaleč ni delal utvar. Imel je družinske povezave s sorodniki v Trstu, tako da je bil zelo dobro seznanjen s skorajda dvajsetletno fašistično represijo na Primorskem. Lep primer hlapčevske mentalitete so njegove zelo povedne fotografije z opisi obiskov visokega komisarja Graziolija na Notranjskem (Cerknica, Rakek, Lož, Logatec, Vrhnika ...), kjer so ga sprejemali oblečeni celo v narodne noše. Po drugi strani pa je zelo drzno skrivno fotografiral,

kot smo že omenili, prve oblike upora.

Čeprav ni zgodovinar, je Pavlin s primerjalno metodo svoje fotodokumentacije, dnevniškimi zapisi, takratnimi članki ljubljanskih časnikov (Slovenec, Jutro) in z dnevnikom vrhovnega poveljstva italijanskih oboroženih sil uspel napisati svojstven memoarski spomenik okupirani in uporniški Ljubljani.

Njegova dnevniška zgodba se stopnjuje skozi vsakdanji prikaz življenja prebivalcev Ljubljane leta 1941. Verno opisuje tesnobno pričakovanje vojne, začetek vojne, razpad stare Jugoslavije, italijansko okupacijo, srečanja najvišjih uradnih predstavnikov predvojne slovenske oblasti z okupatorjevim vojaškimi in političnimi predstavniki in ukrepe okupacijskih oblasti, ki na simbolični ravni dosežejo vrhunec z brutalno odstranitvijo spomenika kralju Aleksandru na Kongresnem trgu. Od tistega trenutka naprej si večina prebivalcev Ljubljane ni delala več "iluzij" o naravi fašistične okupacije. Skozi Pavlinov objektiv lahko kronološko spremljamo zanimive spremembe mesta, npr. podiranje hiše z namenom, da bi povezali Šubičevo ulico s Kongresnim trgom.

V knjigi je 250 avtorjevih dokumentarnih fotografij, med katerimi so nekatere objavljene prvič in le žal nam je lahko, da je oblikovalka prenekatero Pavlinovo fotografijo zaradi nerazumljivih izrezov osiromašila in ji tako odvzela del pričevalne moči, kar je za fotografijo kot dokument časa in njenega avtorja nedopustno (npr. slikar Ivan Vavpotič v Študentovski ulici). Prav tako so nekatere zelo izpovedne fotografije premajhne (npr. zaskrbljeni izraz prodajalke zaradi pomanjkanja kruha). Manjši format fotografij je smiseln, ko gre za fotoreportažo (npr. obnova porušenega dela Borovniškega viadukta, cerkvena procesija na Rakovniku) takrat, ko manjše fotografije vsebinsko dopolnjujejo večjo fotografijo.

Ne glede na to Pavlinove fotografije s svojo pričevalnostjo dajejo posebno vrednost in težo njegovemu medvojnemu dnevniku, saj nam kot fotoesej vizualizirajo življenje v okupirani Ljubljani leta 1941 in so obenem ogledalo časa in prostora.

Pohvaliti velja urednikovo in avtorjevo natančno dopolnjevanje podatkov pri podpisih fotografij, ki prikazujejo športna tekmovanja v okupirani Ljubljani.

Glavno mesto Slovenije Ljubljana je tudi zaradi Pavlinovega pronicljivega medvojnega vestnega beleženja dogodkov dobila dokument časa, ki ji ga lahko zavidajo vse evropske prestolnice.

Dejan Vončina

Alessandra Kersevan: Un campo di concentramento fascista : Gonars 1942-1943. Comune di Gonars, Edizione Kappa Vu, Novembre 2003, 389 strani

Italijansko zgodovino pisje o vlogi Italije v drugi svetovni vojni se v zadnjem času lahko pohvali z vrsto dosežkov o občutljivih temah iz obdobja fašističnega režima. Eno od teh področij je tudi vprašanje represivnega sistema italijanskega okupatorja in koncentracijskih taborišč. Pri tej zadnji temi se izrazito uveljavlja Carlo Spartaco Capogreco. V ta novi val sodi tudi monografija o taborišču Gonars, drugem po času